

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

УДК811.161.2'28'42(477.44)(082.2)

DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40-8-16

ІЗ ДОСВІДУ УКЛАДАННЯ І ПРОЧИТАННЯ ТЕМАТИЧНОЇ ХРЕСТОМАТІЇ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ «ХЛІБ У НАРОДНОМУ СЛОВІ ВІННИЧЧИНИ»

*І. В. Гороф'янюк, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,*

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна)*

e-mail: gorofyanyuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9836-8270>

У статті висвітлено досвід укладання тематичної хрестоматії діалектних текстів «Хліб у народному слові Вінниччини» (Вінниця, 2026), що відтворює текстову палітру знань подолян про хліб в обрядовому й номінативному аспектах. Книга містить записи із 175 н. пп. Вінницької області, які формують центральноподільські говірки південно-західного наріччя української мови. Тексти структуровано за тематичним принципом: одне питання програми репрезентують десятки відповідей-мікротекстів інформаторів про способи й особливості випікання хліба, актуальні при цьому застереження, про обрядові хліби, про особливості розрізання, споживання й зберігання хліба тощо. Більша частина друкованих текстів у книзі має також QR-код, за яким доступно аудіозаписи говіркового мовлення. Обґрунтовано високий евристичний потенціал тематичної діалектної хрестоматії текстів через моделювання максимально повного корпусу знань про калач як обов'язковий атрибут календарної обрядовості подолян. Застосовано методи суцільної вибірки, моделювання, контекстуальний аналіз, елементи лінгвістичного картографування. Встановлено, що функційне навантаження калачів дуже широке: вишанування божеств, мертвих родичів, тварин, відвідування старших представників родини, задобрювання міфічних істот, обдаровування колядників. Етнолінгвістичне дослідження калача як обрядового печива виявило, по-перше, функціонування в подільських говірках широкого ряду назв на позначення різновидів калачів, мотивованих їх роллю, зовнішніми характеристиками, функцією, особливостями приготування і споживання. Аналіз засвідчив розлогу семантичну структуру лексеми калач: у діалектних текстах про календарну обрядовість засвідчено 12 сем, згрупованих навколо трьох знакових контекстів – жертвний, вішувальний, символіка заможного життя. Доведено, що тематична хрестоматія діалектних текстів дає максимально повну інформацію про досліджуване явище чи предмет, про територіальну поведінку аналізованих назв, можливість повного моделювання семантичної структури лексем, пізнання етнолінгвістичної характеристики понять, знакових для культури народу.

***Ключові слова:** хрестоматія діалектних текстів, діалектний текст, Поділля, календарна обрядовість, калач, назва, сема.*

Мова – феномен буття народу, яка, з одного боку, є однією з форм вираження його культурної традиції, а з іншого – одним із джерел реконструкції культури. Етнолінгвістичні студії – це спроба пошуку балансу між мовою та культурою етносу. Діалектні тексти на обрядову тематику безперечно становлять евристично цінне джерело для розкриття бачення світу народу крізь призму його національної мови. П. Гриценко зауважує: «... тематично оповіді мають охоплювати передусім традиційну культуру, що уможливорює поєднання мовної інформації з етнокulturною» [4, с. XV].

Усвідомлюючи це, упродовж 2013–2026 рр. студенти-філологи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського систематично збирали діалектний матеріал за нашим питальником «Традиційний хліб подолян: термінологія та символіка» [3, с. 77–80]. Програма передбачала збір інформації щодо особливостей випікання хліба на щодень і на свята – календарні (Святий вечір, Великдень, Трійця, Маковія) та родинні (хрестини, весілля, поминки, перехідчини), щодо заборон і рекомендацій, пов'язаних із випіканням і споживанням хліба, його частин і різновидів.

Актуальність. Обрана проблематика записів не випадкова: Вінниччина здавна славиться обрядовими хлібами, у 2022 році Національний перелік нематеріальної культурної спадщини поповнився елементом «Традиційний обрядовий хліб Вінниччини (населені пункти Вінницької обл.)», а в обласному переліку нематеріальної спадщини маємо більше десятка позицій, пов'язаних із хлібом. Уже традиційними стали щорічні виставки обрядових хлібів різних територіальних громад Вінницької області до Дня Незалежності України.

Отож укладена тематична хрестоматія діалектних текстів «Хліб у народному слові Вінниччини» [2] містить записи із 175 н.п. Вінницької області, які формують центральноподільські говірки південно-західного наріччя української мови, більшу частину з них представляють декілька інформаторів.

Архітектоніка праці «Хліб у народному слові Вінниччини» підпорядкована її меті – відтворити текстову палітру знань подолян про хліб в обрядовому й номінативному аспектах у широкому часовому зрізі. Тексти структуровано за тематичним принципом: одне питання програми репрезентує десятки відповідей-мікротекстів інформаторів про способи й особливості випікання хліба, актуальні при цьому застереження, про обрядові хліби, про особливості розрізання, споживання й зберігання хліба тощо.

З одного боку, «органічний зв'язок між елементами культури та їх мовним вираженням дозволяє виявити кореляцію між ними та з'ясувати характер взаємозумовленості» [4, с. XIV], з іншого, саме тематичні діалектні хрестоматії вважаємо на сьогодні єдиним інструментом дослідження варіативності мови на рівні найбільшої її одиниці – тексту. У цьому й вбачаємо найвищу евристичну цінність тематичної хрестоматії: тільки зафіксувавши локальні мікротексти, можемо максимально точно змодельовати обрядовий гіпертекст ареалів різного обширу – подолян, українців, слов'ян.

Тематична діалектна хрестоматія, побудована за принципом матриці, містить більше сотні мікротекстів – відповідей на одне питання. До прикладу, на перше питання з 19-ти, що представлені в хрестоматії, «Як пекли хліб? Чи однаковий хліб пекли на свята і на щодень?» подано 200 відповідей наших подолян. На перший погляд це повторювана інформація, але кожний мікротекст – то своєрідний пазл, який працює на прирощення відомостей. І що більше відповідей на одне питання ми зафіксуємо, тим більш цілісну, інформаційно повну картину можемо створити. Такий підхід врешті-решт дозволив максимально змодельовати феномен хліба як мовного та культурного явища в діалектному просторі Вінниччини.

Даємо читачеві можливість відкриття нових етнографічних, етнолінгвістичних, діалектних раритетів і через звукозаписи, адже більша частина друкованих текстів у книзі має також QR-код, за яким удоступнено аудіозаписи говіркового мовлення, збережені на Інтерактивній платформі діалектних текстів [7] Наукового діалектологічного центру при Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Отож, як саме розкриває тематична хрестоматія діалектних текстів повноту етнолінгвістичного портретування хліба? Відповідь на це питання проілюструю аналізом одного обрядового хліба подолян – калача – через моделювання семантичної структури лексеми, територіальну поведінку її варіантів, з'ясування обрядового контексту використання різних видів калачів, розкриття мотивації назв зафіксованих видів цього хліба.

Мета розвідки – розкрити евристичний потенціал тематичної діалектної хрестоматії текстів, зокрема через моделювання максимально повного корпусу знань про калач як обов'язковий атрибут календарної обрядовості подолян.

Задля досягнення задекларованої мети ми послуговувалися відповідними **матеріалами і методами дослідження**: методом суцільної вибірки було вилучено діалектні мікротексти

про калач із розповідей говірконосіїв про хліб, що представлені в хрестоматії «Хліб у народному слові Вінниччини» (2). Вони й формують емпіричну основу цієї розвідки. Для окреслення семантичної структури лексеми *калач* застосовано метод моделювання, для розкриття семантики одиниць використано контекстуальний аналіз. Поширення та варіантність номінацій у досліджуваному ареалі виявлено за допомогою елементів лінгвістичного картографування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед обрядових хлібів, універсальних для українців різних регіонів, є *калач* – «білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста; ознака достатку, небуденності» [6, с. 267]. Як відомо, коло – один із найбільш значущих міфопоетичних символів, що віддзеркалює первісні уявлення людини щодо циклічності часу. Особливого значення надавали можливості дивитися крізь отвір у круглих предметах під час ворожіння чи у важливих подіях життя людини, пор.: окремий різновид весільного калача – *дивень*, крізь який молода мала подивитися на молодого і на всі сторони світу [6, с. 181–182]. На думку М. Сумцова, калач як коло символізував сонце [10]. Він є обов’язковим атрибутом календарних і родинно-побутових обрядів і ритуалів усіх українців, натомість його вигляд, особливості прикрашання, специфіка використання, назви варіюють у різних етнографічних та діалектних ареалах. В україністиці знаходимо відомості про *колачі* у весільному обряді гуцулів [6, с. 268, 299], бойків [12], буковинців [9].

Результати дослідження та їх обговорення. Етимологію слова *калач* виводять від *коло*, що вказує на круглу форму виробу, що мала первісно обрядове значення (коло як символ щастя). Зміна кореневого [o] на [a] відбулась перед наступним складом з наголошеним [a] [5, с. 348]. У сучасних подільських говірках лексема *калач* демонструє варіативність – *колач*. Маємо збереження давнього [o] в словах перед складом із наголошеним [a], відоме в західноукраїнських говорах. Ю. Шевельов окреслює ізоглосу цього явища приблизно вздовж лінії Ковель – Броди – Тернопіль – Хмельницький – Могилів-Подільський [13, с. 646]. Важливо, що на теренах Вінниччини ми й сьогодні спостерігаємо локалізацію збереження давнього [o] найбільше в говірках Могилів-Подільського району Вінницької обл. та трохи далі на схід (див. карта 1).

Карта 1. Територіальна поведінка фонетичного варіанта *ко/лач*

<https://interactive-dialect-texts.github.io/interactive-dialect-texts/>

На підставі аналізу діалектних текстів про обрядовий хліб окреслимо семантичну структуру слова *калач* / *колач*, розкриємо її компоненти відповідно до календарної обрядовості подолян, адже широке представлення калачів у родинній обрядовості заслуговує на окреме дослідження.

У розрізі календарної обрядовості засвідчено використання калачів на Різдво, Великдень, Трійцю та Маковія.

Різдвяні калачі. Різдвяні свята символізують завершення зимового сонцестояння і початок нового річного сонячного циклу. Відголоски язичницької Коляди, яку влаштовували наші пращури на честь народження Сонця – Дажбога, знаходимо в номінації спеціального калача – *кол'ада*: *На цей вечір з мамою пекли кол'аду / чи калач // вона була кругла / бо йак казав наш дід Па'нас / що це символ'изувало сонце // додавали туди мед / сухофрукти / гор'ихи // [2, с. 306].* Отож виділяємо компонент семантичного поля лексеми *калач* – ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який символізував сонце’.

Культ бика / корови був досить поширеним в культурі давніх українців. О. Курочкін стверджує, що образ бика, тура був звіриною іпостассю бога Велеса [8, с. 159]. Стилізоване зображення голови бика має спеціальний калач *рожд'іст'во / рож:ист'во*, який випікають на півдні Вінниччини: *Це ўже давали на...а на С'в'атий вечір // там гості приходили / р'ізали калач'і ўже йїли хліб / так'і калач'і // а пирит тим ше йак ўже хлібчик ии с'ходиў / то насамп'ред т'реба було зр'обити / називалос'а так ии / рож':іст'во йак би колачик / али н...ни вироблини колачиком д'іло / али п'л'іус'а / п'л'іус'а / а то д'і наўх'рест складалос'а ў к'ін'ці йак получалос'а два...дві ко'с'ічки / це рож:ист'во пикли дл'а того / ии шоб дати йакшо тримали л'уди худобу / ти коли тилилас'а корова / ти то...то рож:ист'во розводили ў тил'ен'к'ії водичці / добаў'али сахар у водичку / добаў'али йаїце і виносили кор'іці / дати пити // [2, с. 327].* Звичай пригощати калачем велику рогату худобу на зимові свята відомий і південним слов'янам у Сербії, Чорногорії, Боснії [11, с. 10]. Засвідчуємо компонент семантичного поля лексеми *калач* – ‘білий хліб особливої форми, схожої на голову бика, випечений із крученого й переплетеного тіста, який випікали спеціально для корови’.

Символіка сакральної трійці втілена в трьох калачах, які випікають на різдвяні свята – *гос'подар / тос'подар*, що вербалізує сему ‘білий хліб особливої форми, випечений із кручених і переплетених трьох частин тіста, який стояв на покуті всі різдвяні свята’: *Але кр'ім того мама моїй ўсе пикли перед Св'атим вечером калач'і пикли // але саме осноўне було шо вони пикли називали його гос'подар // такий калач з трох сплет'аних / з трох таких ко'сичок зрубих / склад'ано ддин / другий р'адочком / трет'ій з'верха / і об'їязаний буў по'ясом / і цей гос'подар стоїаў на стол'і / коли ми вечерали Св'атий вечір // Св'атий вечір йак заўжди п'існий // і мама зр'ізали шкуринку л'егесен'ко бо хліб буў помашчений йаїцем / і не допус'калос'а йїсти ц'у шкуринку на Св'атий вечір // коли приходиў Но'вий рік / чотир'надц'атого с'ічн'а / це ўже с'в'ато Ва'с'іл'іа / то мама то д'і вистаў'али / а цей гос'подар бер'ігс'а на по'кут'і // кут'а стоїала зварана і цей гос'подар / там лежаў ў'с'і ці д'ні // а коли наста'вало с'в'ато Ва'с'іл'іа / то мама вистаў'али на с'т'іл гос'подар / а тато його розр'ізали з таким торжест'вом / а ми кругом заб'їгали і чи'кали коли ўже будем йїсти гос'подар // [2, с. 11].* Імовірно, такий потрійний калач міг символізувати Дажбога, який вважався триєдиним. За стародавніми міфами, Сонце в небі супроводжують три побратими: Ярило – бог весняного рівнодення, Семиярило – бог літнього сонцестояння та Коляда – бог зимового сонцестояння [1, с. 124].

Також окремі види різдвяних калачів – *ва'сил' / ва'сил'ій, лежин'* вербалізують сему ‘прикрашений білий хліб особливої форми, який стояв на покуті всі різдвяні свята’: *На Св'атий вечір пикли / то д'і старалис'а / ўже житн'ого не пикли / а старалис'а муки / купл'али муку / пойд'вилас'а мука б'іла / то то д'і ўже купл'али муку / пикли б'ілий хліп / пикли ст'рудлі / пир'ішки // і пикчут' калач / в'ін називаец'а ва'сил' / ва'с'іл'ійем // в'ін стоїт' дві нед'ілі // спикли його / гарно ўкв'ічали / і в'ін дві нед'ілі стоїт на стол'і / а пот'ім на Ва'сил'іа його розр'ізайут' і споживайут' // [2, с. 316];* *На Різдво пекли калач'і клали на ст'іл / лежин' йа ўс'о ўремн'а пекла / ўкл'учайу такий гарний здоровий коро'ваї напечу / це лежин' це це в'ін лежаў в'ід Різд'ва до Водох'решча по'винен на стол'і буў лежати / ої таке доц'а шо ше там ти хочеш // [2, с. 311].*

Аналіз діалектних текстів подолян про хліб засвідчує ще такі компоненти семантичної структури слова *калач*:

– ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким обмінювалися, коли йшли в гості до батьків на Святий вечір’: Нуу на Св’а^тиї¹ веч’ір пик’ли пик’ли калач’і // – І що потім з тими калачами робили? – А ў¹ гос’т^м і хо’дили / брали / йак Тан’а (невістка) іде до¹ мамі то би’ре калач’а во’на йі’її / ли’шайе св’її / а во’на йі’її да’їе св’її / уб’м’ін’уїе // [2, с. 315];

– ‘два білих хліби особливої форми, випечені із крученого й переплетеного тіста, якими відвідували хрещених батьків на Святий вечір’: На ве’чер’у це на Р’їзд’во // на’приклад / це хо’дили до / хреш’чених бат’к’їу // хо’дили д’їти і йа¹ тое хо’дила так // и / два ка’лачики¹ мама / пик’ла / та’ких то’нен’ких два ка’лачики пик’ла / о / і це / и / ка’лачик на ка’лачик / во’на с’тавила ми’н’ї / от і / хус’тинку заў’язувала / от / і / на Р’їзд’во / йа хо’дила до хреш’чених сво’їїх нана’шок / о // і до т’їтки р’їдної хо’дила / з цим з’цими хус’тинка зав’язана два ка’лачики і йа хо’дила / і / м / на Р’їзд’во з з’ранку / і / можна і з’вечора / можна і з’вечора / т’їки на С’в’а^тиї¹ веч’ір’ вечором’ можна їти і / рано ў нас так хо’дили на Р’їзд’во на дру’гий ден’ / на на’першиї ден’ Р’їзд’ва // то / при’ходила / і ка’зала // п’росили мама про’сили тато на ве’черу / і йа вас // і ўс’о / і по’ставила ц’ї ка’лачики по’ставила / во’ни ме’не ўгош’чали там / їїдлом шо мали ўгош’чали / от // і то’д’ї у / на ц’ї ка’лачики во’ни с’ипали / кол’а’ду ме’н’ї // і да’вали грош’ї / і ўс’о й йа ц’ї ка’лачики з тойу кол’а’дойу зв’а’зала / ч’и’ / поч’валила до’дому // висипала / п’їшла до дру’гих // та’ке // [2, с. 327–328];

– ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який носили старій людині за померлого родича на Святий вечір’: З’руб’ї калач’ї це та’ка п’їдошва ск сп’лечеина іс т’рох // о / це п’їдошва / і на ц’у п’їдошву / спл’їтали ше с’ т’рох / або / п’росто з’рубе п’ере так і переки’дали / ў ко’сичку / і ше накла’дали / і це та’к’ї ўже здо’ров’ї калач’ї полу’чалис’а // і на ц’ї калач’ї / п’їд ц’ї калач’ї с’тавила / ем // ку’т’у // с’тавила // е / там / кан’ф’ети / на ц’ї е / на ц’ї калач’ї на ц’у ку’т’у / з миска з ку’т’ойу / и / калач’ї / по’том е / кола’да там кан’ф’ети п’ран’їки / і / з’верху йак’шо це ж’їн за ж’їнку / на’приклад за маму йа но’сила / то йа с’тавила там / хус’тину / і с’тавила у ц’ї калач’ї с’в’їчку // от / і от йа / хух / ц’її баб’ї З’їн’ї по’койн’її но’сила // ка’жу на С’в’а^тиї¹ веч’ір // шо от йа вам при’несла ве’чер’у / за маму сво’їу / с’в’їчка ўс’о / о // то / ц’у хус’тину шо йа в’н’їїї при’несла йа йі’її заби’раїу а це ўс’о остаў’л’айу л’у’дин’ї йа ка / за йа’ку йа / при’несла ма за маму при’несла ц’її л’у’дин’ї // і ц’а л’у’дина по’вин’а помо’литис’а // [2, с. 328]; На С’в’а^тиї¹ веч’ір обо’їяз’ково пик’ли калач’ї / калач’ї то то ўже ста’ралис’а пик’ти з б’їлойї му’ки / ії калач’ї п’лелис’а йак би ў ко’с’їчку / три ко...п’лели ии дв’ї ко’с’їчки / а то’д’ї ии п’лели до тих двох ше дв’ї ко’с’їчки / і цеї ка’лачик нав...нази’ваўс’а ии ше...у’шестеро в’ипичинїї / **ка’лачик у’шестеро** // обично та’к’ї ка’лачики да’вали за по’к’їйник’їу // а вип’їкаліс’а ше хл’їбчики ии **ка’лачики і увос’міро** // це ўже то’д’ї чо’тири ко’с’їчки / і добаў’л’али ше чо’тири / це ўже нази’ваўс’а **ка’лач п’ечинїї увос’міро** // [2, с. 327].

Святкування Маланки також не обходилося без калачів – ко’лачик’їу, об’бар’їночк’їу / об’бар’їнк’їу, що вербалізують сему ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким обдаровували колядників’: На С’в’а^тиї¹ веч’ір’ пич’ут ко’лачики ка’жут Ма’ланка ма’їе хо’дити ну’ то’жи рош’чи’н’айут і почи’найут’ ма’лен’к’ї **ко’лачики** вос’мі пич’ут ма’лен’к’ї та’к’ї ко’лачики / ну кан’ешно ше ран’че Ма’ланка хо’дила то ц’ї ко’лачики на муту’зочок да’їем їїм а во’ни нам ди’ро’чок с’ил’айут’ Ма’ланка хо’диши пати’ком на па’тик / носиши ма’лен’к’ї ко’лачики та’к’ї ма’лен’к’ї йак от на по’хорон но’сили ма’лен’к’ї да’їут с’в’їци’цку кл’али та’к’ї пик’ли на С’в’а^тиї¹ веч’ір // [2, с. 325]; А так само хл’їб пик’ли // йак були була му’к’їчка / тої ка’лачики с’пик’ли а йак ни’ було / а на С’в’а^тиї¹ веч’ір ко’лачики ни’ ко’лачики а так’ї **об’бар’їночки** / бо ии ни’ було // теї цеї то ви’ходити кол’а’дувати чи иш’адру’вати при’ходитьи / і на муту’зочок хто да’сц’ **об’бар’їночко** і тої тої тої / теї с’ цим муту’зочком’ носиши **об’бар’їнки** ц’ї // [2, с. 580].

Також на півдні Вінниччини засвідчено випікання на Святвечір спеціальних калачів, назви яких мотивовані кількістю сплетених кіс – калач’ї под’в’їйники / под’в’їїній ка’лач, в’їс’міра’ки: На Р’їзд’во / пек’ли **калач’ї под’в’їйники** // це та’киї д’жгут’їк // не ко’с’їчка п’лелас’а / а так ў’род’ї би / йак дв’ї пел’устки т’їста ск’ручуваліс’а та’койу сп’ї’рал’койу / і це / з’нач’їт’ / отак во’на зап’їкалас’а / та’киї хл’їпчик / ка’лачик та’киї // а то’д’ї та’киї

¹точно ¹самий / ¹т'іл'ки ¹менший за ¹розм'іром / і ¹їх ¹тоже так ¹ставили і ¹нази/вали ¹їх ¹шо ¹це ¹под'в'ійний ¹ка'л'ач // [2, с. 320]; ¹Кола'ч'і ¹пик'ли // ¹кола'ч'і ¹пик'ли // ¹гарн'і ¹йак ¹гарн'і ¹др'ожд'і ¹то ¹гарно ¹сп'лече ¹посп'л'ітайеца / ¹бо ¹зара ¹то ¹в'іс'м ¹в'іс'мира'ки ¹пик'чут / ¹бо ¹їе ¹му'ка ¹а ¹перше ¹лиш ¹пли ¹пле'ли ¹три ¹пил'устки ¹та'ко / ¹сп'л'італи ¹а ¹з'верхи ¹дв'і ¹п'іл'устки ¹к'л'али і ¹та'к'і ¹бу'ли ¹кола'ч'і // ¹а ¹посл'і ¹уже ¹йак ¹бу'ло ¹му'ки ¹д'овол'і ¹то ¹пек'ли ¹в'іс'мира'ки ¹пик'ли ¹на ¹сп'л'ім / ¹та ¹йак ¹це ¹їе ¹три ¹п'олоски ¹а ¹з'верхи ¹ш'тири // ¹дв'і ¹сп'л'ітуйец'а ¹о'д'ел'но і ¹туд'і ¹цих ¹ш і ¹цих ¹дв'і і ¹туд'і ¹сп'л'ітуйец'а ¹у'купу / і ¹туд'і ¹лиш ¹ди'в'итис'а ¹шоб ¹п'равил'но / ¹бо ¹йак ¹не ¹п'равил'но ¹то ¹не ¹ви'ход'ат ¹пел'устки ¹до ¹пу'т'а // ¹а ¹йак ¹п'равил'но ¹сп'лела ¹то ¹во'но ¹гарно // і ¹т'її ¹йак ¹кола'ч'і ¹гарн'і ¹та'к'і ¹з ¹гул'гами ¹ус'о / ¹а ¹йак ¹ни'правил'но ¹то ¹во'ни ¹розл'а'гайуц'а // [2, с. 324].

Калачі на Трійцю. На Вінниччині з калачами на Зелені свята ходять провідувати могили померлих родичів, їх роздають за покійників. Отож постає нова сема лексеми *кал'ач* – ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який носили на кладовище на Зелені свята’: *Кала'ч'і / кала'ч'і пик'ли / шоби на ц'винтар іти брати кал'ач / кал'ач цукерки / так хто їде / ап'іл'с'іну куп'л'айут чи йаблука ше майе (сміється) / хто шо майе / о //* – І що з тими калачами робили? – *Ко'лис' було ба'гато та'ких б'ідних / т'її да'вали тим б'ідним л'уд'ам / а ти'пер дес' іїх ни'ма / та'ких б'ідних / т'її заби'райут до'дому //* [2, с. 392]; *П'ір'ішки з сиром с'зелен'у йайц'ами / це п'ір'ішки пал'д'ниці на Зел'ен'і св'ата і то'жи кал'ачики по'мани за сп'ас'іба //* [2, с. 399]; *На Зе'лен'і св'ата то'же пел'чут' кола'ч'і // за упо'кої да'йут на ц'винтар'і тиї там п'рау'лат' парас'тас / бат'ушка х'оде і п'рау'лат' парас'тас на гр'обах // о / і на Зе'лен'і св'ата це то'же так //* [2, с. 396].

Засвідчено відомості й про іншу функцію колача на Зелені свята – оберегу від міфічних істот – ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким задобрювали русалок і мавок на Зелені свята’: *Пик'ли р'ізне / то п'росто хл'іб то кала'ч'і / о'дин кал'ач к'л'али на п'ідв'і'кон':а / за'добр'уйучи ним / русалок і л'ісо'вих мавок / а ма'лен'к'і кала'ч'і / розда'вали / б'ідним л'уд'ам //* [2, с. 384].

Калачі на Великдень. Зафіксовані свідчення, що й на Великдень господині випікали не лише славнозвісну *бабку*, *паску*, а й *кал'ач* – ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, з яким ішли в гості до родичів на Великдень’: *А йа'кшо ўже іти ў'гост'і до ко'гос' там П'аска чи Р'із'дво / то ма'ма заўж'ди пел'кла кала'ч'і кр'ім хл'іба / з чорним хл'ібом не х'одила ў'гост'і / т'іл'ки кал'ач робила / так ку'сочок т'іста та'ко продо'вгу'ватиї йак бат'он (показує) с'тавит' / і пот'ім три п'олоски та'ких кал'чалочки і пле'ла ко'су та'ку / і с'тавила тут зл'інп'увала / пот'ім в'ін с'ходиў / ну це ўже буў на др'ошчах м: кал'ач і заўж'ди ў'гост'і х'одила / па'па х'одиў з'нач'ім' до сво'їїх р'ідн'їў ў'д'руге се'ло з кала'чом //* [2, с. 55].

Калачі на Маковія. Окремий калач, який споживали з маком, випікали на свято Маковія – **мачаник** ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який випікали на Маковія’: *На Мако'вейа пик'ли це // це мако'вей це пик'ли з маком п'ір'ішки / з маком пик'ли та'к'і / и // рос'качували йак ко'л'ач а по'тому ск'рут'ували та'ко у у ко'л'ечко / ў'ко'л'ечко / ў'ко'л'ечко і во'но ви'ходило йак / к'руглий ко'л'ач / то о'це нази'валос'а ма'н'їў / ма'ч'і / мачаники // то т'і мачаники по'тому йак с'печин'і вит'а'гали ми с'печ'і / терли ма'к і нар'і'зали то'го / покро'пили // е / покро'пили во'дичкойу / і с'тим маком / і / и / посоло'дили / і так л'уд'и йіли // це нази'вайец'а / мачаники //* [2, с. 416].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отож, усі центральні свята традиційного календаря подолян супроводжує випікання і споживання калачів, функційне навантаження яких дуже широке: вшанування божеств (*кол'а'да*, *гос'подар*, *ва'сил'*, *лежин'*, *мачаники*), мертвих родичів (*ка'л'ачики по'мани за сп'ас'іба*, *в'іс'мира'ки*), тварин (*ро'ж:ист'во*), відвідування старших представників родини (*ка'л'ач*), задобрювання міфічних істот (*ма'лен'к'і кала'ч'і*), обдаровування колядників (*ко'л'ачики*, *о'бар'інки*). Етнолінгвістичне дослідження калача як обрядового печива виявило, по-перше, функціонування в подільських говірках широкого ряду назв на позначення різновидів калачів, мотивованих їх роллю (*гос'подар*), зовнішніми характеристиками (*ка'л'ачик у'шестеро*), функцією (*лежин'*), особливостями приготування і споживання (*мачаники*). По-друге, аналіз засвідчив широку семантичну структуру лексеми *кал'ач*. У діалектних текстах про календарну обрядовість

засвідчено 12 сем, згрупованих навколо трьох знакових контекстів – жертovníй ('білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який символізував сонце', 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який носили старій людині за померлого родича на Святий вечір', 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким задобрювали русалок і мавок на Зелені свята', 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який носили на кладовище на Зелені свята'), віншувальний ('білий хліб особливої форми, випечений із крученого і переплетеного тіста, який стояв на покуті всі різдвяні свята', 'білий хліб особливої форми, випечений із кручених і переплєтєних трьох частин тіста, який стояв на покуті всі різдвяні свята', 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким обмінювалися, коли йшли в гості до батьків на Святий вечір', 'два білих хліби особливої форми, випечені із крученого й переплетеного тіста, якими відвідували хрещених батьків на Святий вечір', 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким обдаровували колядників', 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, з яким ішли в гості до родичів на Великдень'), символіка заможного життя ('білий хліб особливої форми, схожій на голову бика, випечений із крученого й переплетеного тіста, який випікали спеціально для корови', 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який випікали на Маковія'). По-третє, дослідження окреслило складний комплекс раціонально-практичних та ритуально-магічних дій, пов'язаних із калачем, а також звичаїв, вірувань у контексті календарної обрядовості подолян. Вони постали як трансформація язичницьких світоглядних уявлень наших предків.

Таку інтерпретацію лексеми і символу *калач* ми засвідчили в діалектних текстах подолян про використання хліба тільки в календарній обрядовості. Натомість стверджуємо, що подальший аналіз текстів про хліб у родинних обрядах значно розширить етнолінгвістичне портретування поняття *калач*, адже й до сьогодні подоляни активно використовують калачі на хрестинах, весіллі, у поховально-поминальній обрядовості. Отже, тематична хрестоматія діалектних текстів дає дослідникові максимально повну інформацію про досліджуване явище чи предмет, про територіальну поведінку аналізованих назв, можливість повного моделювання семантичної структури лексем, пізнання етнолінгвістичної характеристики понять, знакових для культури народу.

Список використаної літератури

1. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 662 с.
2. Гороф'янюк І. Хліб у народному слові Вінниччини. Київ: Ліра-К, 2026. 596 с. <https://doi.org/10.31652/811.161-2026-1-596>
3. Гороф'янюк І. В. Курсова та кваліфікаційна роботи з проблем лінгвістичного краєзнавства: навчальний посібник для здобувачів закладів вищої освіти. Вінниця: ТВОРИ, 2024. 166 с.
4. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. *Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти*. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. С. I–XVI.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 2: Д–Копці / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1985. 572 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
7. Інтерактивна платформа діалектних текстів. URL : <https://interactive-dialect-texts.github.io/interactive-dialect-texts/> (дата звернення: 05.05.2026).
8. Курочкін О. В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. Київ, 2004. 248 с.
9. Руснак Ю. Архетип «калач» у буковинській весільній обрядовості та його відтворення у діалектних текстах. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці. 2008. 382–384: Слов'янська філологія. С. 244–250.
10. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. Харьков, 1885. 140 с.
11. Творун С. Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля. Вінниця, 2006. 96 с.
12. Хібеба Н. Бойківське весілля в текстах: обряд і слово. Львів, 2021. 712 с.
13. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків, 2002. 1056 с.

References

1. Horofianiuk, I. (2026). *Khlib u narodnomu slovi Vinnychchyny* [Bread in the folk sayings of Vinnytsia region]. Kyiv: Lira-K, 596. <https://doi.org/10.31652/811.161-2026-1-596> (in Ukr.).
2. Horofianiuk, I. V. (2024). *Kурсова та кваліфікаційна роботи з проблем лінгвістичного краєзнавства: навчальні посібники для здобувачів закладів вищої освіти* [Coursework and qualification work on problems of linguistic local history]. Vinnytsia: TVORY, 166 (in Ukr.).
3. Hrytsenko, P. Yu. Teksty yak dzhereło doslidzhennia ukrainskykh hovirok Rumunii [Texts as a source for researching Ukrainian dialects in Romania]. In: *Pavliuk M., Robchuk I. Ukrainski hovory Rumunii. Diialektni teksty* [Ukrainian dialects of Romania. Dialect texts]. Edmonton – Lviv – Niu-York – Toronto, 2003. Pp. I–XVI (in Ukr.).
4. *Interaktyvna platforma dialektnykh tekstiv* [Interactive platform of dialect texts]. Available at: <https://interactive-dialect-texts.github.io/interactive-dialect-texts/> (data zvernennia: 05.05.2026) (in Ukr.).
5. Khibeba, N. (2021). *Boikivske vesillia v tekstakh: obriad i slovo* [Boyko wedding in texts: ceremony and word]. Lviv, 712 (in Ukr.).
6. Kurochkin, O. V. (2004). *Ukrainci v simi yevropeiskii: zvychai, obriady, sviata* [Ukrainians in the European family: customs, rituals, holidays]. Kyiv (in Ukr.).
7. Melnychuk, O. S. (Ed.) (1985). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: v 7 t.* [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: In 7 volumes]. Vol. 2. / AN URSSR. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka, 572 (in Ukr.).
8. Rusnak, Yu. (2008). Arkhetyp «kalach» u bukovynskii vesilnii obriadovosti ta yoho vidtvorennia u dialektnykh tekstakh [The archetype «kalach» in Bukovina wedding rituals and its reproduction in dialect texts]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu* [Scientific Bulletin of Chernivtsi University]: zb. nauk. prats / Ed. B. I. Bunchuk. Chernivtsi, 382–384: Slovianska filolohiia, 244–250 (in Ukr.).
9. Shevelov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy* [Historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv, 1056 (in Ukr.).
10. Sumtsov, N. F. (1885). *Khleb v obriadakh i pesniakh* [Bread in rituals and songs]. Kharkov.140 (in Ukr.).
11. Tvorun, S. (2006). *Ukrainski obriadovi khliby: Na materialakh Podillia* [Ukrainian ritual breads: Based on materials from Podillia]. Vinnytsia, 96 (in Ukr.).
12. Voitovych, V. M. (2002). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid, 662 (in Ukr.).
13. Zhaivoronok, V. V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira, 703 (in Ukr.).

FROM THE EXPERIENCE OF COMPILING AND READING A THEMATIC ANTHOLOGY OF DIALECT TEXTS “BREAD IN THE FOLK SAYINGS OF VINNYTSIA REGION”

*Inna Horofianiuk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine)*

e-mail: gorofyanyuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9836-8270>

Abstract. Introduction. *The article highlights the experience of compiling a thematic anthology of dialect texts “Bread in the folk sayings of Vinnytsia region” (Vinnytsia, 2026), which reproduces the textual palette of Podolia people’s knowledge about bread in ritual and nominative aspects. The book contains records from 175 dialects of Vinnytsia region, which form the Central Podolian dialects of the southwestern dialect of the Ukrainian language. The texts are structured according to the thematic principle: one question of the program is represented by dozens of answers-microtexts of informants about the methods and features of baking bread, relevant warnings, about ceremonial breads, about the features of cutting, consuming and storing bread, etc. Most of the printed texts in the book also have a QR code that provides access to audio recordings of spoken language.*

The purpose of the article is to prove the high heuristic potential of the thematic anthology of dialect texts through modeling the most complete corpus of knowledge about kalach as an obligatory attribute of the calendar rituals of the Podolia people.

Results. *It has been established that the functional load of kalach is very broad: honoring deities, dead relatives, animals, visiting older family members, appeasing mythical creatures, and giving gifts to carolers. The ethnolinguistic study of kalach as a ritual cookie revealed, firstly, the functioning in Podolian dialects of a wide range of names for varieties of kalach, motivated by their role, external characteristics, function, features of preparation and consumption. The analysis demonstrated the extensive semantic structure of the lexeme kalach: in dialect texts about calendar rituals, 12 semes are attested, which are grouped around three symbolic contexts – sacrificial, congratulatory, and symbols of a prosperous life. A complex set of rational-practical and ritual-magical actions associated with the kalach, as well as customs*

and beliefs in the context of the calendar rituals of the Podolia people, is outlined. They emerged as a transformation of the pagan worldviews of our ancestors.

Originality and conclusion. It has been proven that a thematic anthology of dialect texts provides the researcher with the most complete information about the phenomenon or subject under study, about the territorial behavior of the analyzed names, the possibility of fully modeling the semantic structure of lexemes, and learning the ethnolinguistic characteristics of concepts that are significant for the culture of the people.

Key words: anthology of dialect texts, dialectal text, Podolia, calendar rituals, kalach, name, sema.

Надійшла до редакції: 17.02.2026

Прийнято до друку: 24.03.2026